

УДК 124.5 + 130.2 + 141.319.8

Ігор Сухина

ПРО РЕЛІГІЙНІ ЗАСАДИ КУЛЬТУРИ: АКСІОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

У статті на основі філософського аналізу й концептуалізації цінності як головного атрибуту людського буття представлена аксіологічна інтерпретація культури й розглянуті її релігійні засади.

Ключові слова: аксіологія, цінність, смисл, людина, свідомість, людське буття, життєдіяльність, світогляд, творчість, духовність, духовна культура, культура, релігія.

I. Suhina. About the religious bases of culture: axiological interpretation

In article on the basis of the philosophical analysis of value as main attribute of human being is presented axiological interpretation of culture and its religious bases are considered.

Keywords: axiology, value, sense, man, consciousness, human being, vital-activity, world-outlook, creativity, spirituality, spiritual culture, culture, religion.

И. Сухина. О религиозных основаниях культуры: аксиологическая интерпретация

В статье на основе философского анализа и концептуализации ценности как главного атрибута человеческого бытия представлена аксиологическая интерпретация культуры и рассмотрены ее религиозные основания.

Ключевые слова: аксиология, ценность, смысл, человек, сознание, человеческое бытие, жизнедеятельность, мировоззрение, творчество, духовность, духовная культура, культура, религия.

“Вся культура – із храму” (Д. Фрезер)

Актуальність. Буття людини (як суб'єкта свідомості) завжди пов'язане з цінностями, які відображають актуальні смисли її життя й діяльності, її смислопокладаюче відношення до дійснос-

ті, котре у найбільш значимих своїх смисложиттєвих проявах постає як духовність, а в сукупності своїх конструктивно-творчих об'єктивацій являє собою культуру. Тому аксіологічний (від грец. *аксія* – цінність) аналіз та інтерпретація культури як “людського світу цінностей” є адекватним прикладом її філософського осмислення, яке розкриває антропологічну сутність, гуманістичний сенс і призначення культури. При цьому особливе значення має аксіологічна інтерпретація релігії як тієї форми духовної культури, в якій відбувається актуалізація вищих, таких, що мають безумовне смисложиттєве значення, цінностей. Саме аксіологічний аналіз культури дозволяє розкрити культуротворчу роль релігії як способу формування базових культурних цінностей.

Розробкою аксіології як філософської теорії цінностей займалися такі визначні західноєвропейські філософи, як: Г. Лотце, Г. Ріккерт, В. Віндельбанд, М. Шелер, Г. Мюнстерберг, Н. Гартман та ін., з працями яких пов'язане формування аксіології як напрямку сучасної філософії. Також великий внесок у філософську доктрину цінностей зробила російська релігійна філософія другої половини XIX – першої половини XX ст. (В. Соловйов, М. Бердяєв, С. Франк, П. Флоренський, М. Лосський, І. Ільїн і ін.), з якою пов'язане метафізичне трактування цінностей як вищих смисложиттєвих орієнтирів людського буття.

Серед сучасних українських філософів, які досліджують цінності, слід відзначити С. Кримського та М. Поповича, а серед російських – В. Ільїна, Д. Леонтєва, Л. Столовича. У контексті проблем філософії культури тема цінностей представлена в працях українського філософа Ф. Лазарева й російських філософів М. Кагана й Г. Вижлецова. У контексті проблем філософії релігії тема цінностей представлена в роботах сучасного румуно-американського культуролога й релігієзнавця М. Еліаде. Разом з тим існує необхідність подальшої розробки аксіології і застосування її як провідного філософського підходу до гуманітарних галузей знання, насамперед, до наук про культуру. Аксіологія розглядається автором статті як вчення про ціннісні детермінанти свідомо-мотивованої людської поведінки та діяльності.

Мета статті – аналіз цінності як головного атрибуту людського буття, його сутності та аксіологічна інтерпретація культури й релігії.

Виклад основного матеріалу. Усі спроби осягнення сутності людини (і людського) показують, що вона живе й діє, зміню-

ючись як суб’єкт і результат своєї діяльності, в антропогенному світі культури. Культура являє собою фундаментальну категорію, яка лежить в основі розуміння людини, її сутності, її ставлення до дійсності, її буття у світі. Категорію культури можна вважати антропологічною універсалиєю, оскільки при всьому розмаїтті просторово-часових проявів культури, її суть, специфіка й зміст саме як антропологічного феномена залишаються тотожними собі. За твердженням Ф. Лазарева, “розгадка сутності людини лежить у сфері культурної реальності” [9, с. 36].

Будучи сукупним вираженням надінстинктивної, свідомо-мотивованої життєдіяльності людини в усій різноманітності її конструктивних, творчих проявів, культура є надзвичайно складним утворенням. Із (морфологічної) позиції своєї структурної організації вона постає системою систем або підсистем, які відповідним чином формують культурно-орієнтовану людську поведінку та діяльність.

При всій своїй розмаїтості історичні культури мають багато спільного. У всіх культурах відтворюється приблизно однакова загальна структура культурної життєдіяльності людини. Усі культури мають систему цінностей, норми, ідеали, мову, символіку, традиції, міфи, релігійні вірування й культури, мораль, етикет, філософські уявлення, мистецтво, комплекс знань, систему виховання, техніко-технологічні засоби праці, форми господарсько-економічної діяльності тощо. Хоча в історичних умовах людського буття ці його культурні ознаки проявляються по-різному, можна говорити про деяку універсальну структуру культури. Так, німецький філософ В. Дільтей використовував поняття “система культури” як вказівку на те, що культура є цілісним утворенням, яке має свою організаційну структуру, власну логіку існування, розвитку й функціонування.

Структурно (у загальному морфологічному плані) культура включає три головні підсистеми, які є найбільш важливими сферами й напрямками культурної життєдіяльності людини – духовну, матеріальну й соціальну або соціетальну, тобто орієнтовану на соціум, на інтерсуб’єктивну систему суспільних зв’язків і відносин. У своєму взаємозв’язку вони утворюють єдине функціональне ціле – “систему культури”.

Розуміючи культуру як мотивовану свідомість, тобто узгоджену зі смыслом конструктивно-творчу діяльність людини, яка у феноменологічному плані є опредмечуванням ментального (від

англ. *mental* – духовний, психічний, розумовий) змісту людської свідомості, її інтенціональної (від лат. *intentio* – прагнення, намір) активності, слід визнати пріоритет духовної підсистеми в “системі культури”.

Людська діяльність, яка творить і відтворює культуру, – це є, насамперед, ментальна активність свідомості, яка ініціює всі людські творіння, що становлять артефакти (від лат. *artefactum* – штучно створений) культури. Як суб’єкт свідомості й самосвідомості (як *Homo Sapiens*), людина занурена в ментальний світ/сферу смислів, і всі, узгоджені зі свідомістю, властиво людські акти її поведінки й діяльності зв’язані зі смыслом, мають “семантичний” (М. Бреаль) вимір, якщо розуміти під семантикою (від грец. *semantikos* – означаючий) теорію смыслу, яка вказує на дійсну смыслову сферу людського буття як на свій предмет. Особливістю людського буття є властивий йому ментальний або семантичний вимір, що й знаходить своє відображення в артефактах культури, які, маючи ознаки просторової тілесності (форму, масу, розміри й т. д.), містять у собі ментальний зміст, пов’язаний з тим, що людина опредмечує в них інтенції своєї свідомості; артефакти є носіями антропоморфних, тобто пов’язаних із людиною і її буттям, смислів або значень, що й засвідчує їх саме як явища культури.

Смыслоутворююча активність, властива людській свідомості як такій (або трансцендентальній свідомості), характеризує ексклюзивну специфіку людського буття. Відповідно до слів австрійського філософа й психолога В. Франкла “людина як така домагається того, щоб знайти у своєму житті смысл і здійснити його” [14, с. 27]. Це іманентне свідомості й буттю людини “прагнення до смыслу” (В. Франкл) у граничному своєму вираженні виступає у вигляді смысложиттєвої потреби, яка проявляється на всіх рівнях людських потреб, пронизує всю їх ієрархію й відповідним (узгодженим зі смыслом) чином їх формує.

При цьому рафінована ясність смислів або значень, якими людина керується у своїй життєдіяльності, постає у вигляді цінностей. Цінності акцентують людсько-значимий смысл, надають йому антропоморфну (від грец. *anthropos* – людина й *morphe* – форма) верифікацію, якщо розуміти під антропоморфізмом інтенціональну проекцію змісту людської свідомості на існуючу дійсність, її, так би мовити, “олюднення”. На думку американського антрополога Р. Крейпо, “антропоморфізм використовує людські якості для пояснення суцього, інтерпретуючи або діючи стосовно нього,

начебто це сфера людського” [7, с. 323]. Людська свідомість є антропоморфною за своїм змістом і функціями, оскільки здійснює ідентифікацію дійсності згідно з потребами й інтересами свого суб’єкта. І цінність – це смисл, що виражає антропоморфне значення і, як такий, є надбанням людської свідомості; по суті, у свідомості немає нічого, крім антропоморфних смислів реальних, уявних або ілюзорних предметів, тобто цінностей. Тим самим дійсність уявляється людиною як різноманіття цінностей, і в цій ціннісній ідентифікації дійсності людська свідомість розкриває свій креативний (від лат. creatio – творення) потенціал як антропоморфне буття особливого – смислопокладаючого роду, а не просто лише як відображення сушого.

Актуалізація цінностей, здійснювана в процесі інтенціональної смислопокладаючої активності людської свідомості як такої, трансформує сприйняття дійсності в апперцепції (від лат. ad – до, і perceptio – сприйняття), тобто усвідомлені сприйняття й уявлення, що лежать в основі всіх видів свідомо-мотивованої людської поведінки та діяльності. Людські уявлення про дійсність є не що інше, як ціннісні уявлення світоглядного характеру про священне і профанне, про добро й зло, про належне й неналежне, про дозволене й недозволене, про красиве й потворне, про корисне й шкідливе, про справедливе й несправедливе, про щастя й нещастя тощо.

Цінності являють собою таку смислову визначеність свідомості, яка, задаючи предметну – інтенціональну активність її актам, безпосередньо в них втілюється. *Цінності можна визначити як антропоморфні смисли або значення, що виступають ініціюючим і керівним началом усіх форм ментальної активності людської свідомості й детермінованих нею форм, видів і проявів свідомо-мотивованої людської поведінки й діяльності.* Відповідно до слів Г. Ріккєрта, “для людини тільки дійсне завжди залишається незрозумілим. Розуміти можна тільки “смисл” або “значення” речей, а смисл і значення чого б то не було існує тільки стосовно цінності. У всіх відношеннях вільне від цінностей буття разом з тим позбавлене сенсу й значення... Істина за своєю сутністю є цінністю” [12, с. 229].

У свою чергу російський філософ і культуролог М. Каган відзначає: “Філософське розуміння цінності, на відміну від загальножиттєвського, трактує її не як якийсь предмет, а як значення предмету для людини як суб’єкта. Система таких значень і стає необхідною йому культурною силою, яка діалектично взаємопов’язана й вза-

сморді з його потребами в предметах, що творяться ним, і в знаннх, що цьому служать” [5, с. 145].

У граничному вираженні цінності мають смисложиттєвий характер і можуть проявлятися у вигляді відповіді на основоположене для кожного свідомого індивіда питання: “для” (або “в ім’я чого”) живе й діє людина?”. Цінності визначають собою все, що має значення для людини, все, що вона шукає й відкриває в світі й у самій собі, всі її прагнення, всі її цілі. Цінності виступають тим універсальним смисловим форматом людського життя, у якому воно усвідомлюється, рефлексивно осмислюється, екзистенціально переживається, стає дієвим, нарешті. Кожний людський індивід, соціальна група, спільність, суспільство в цілому здійснюють свою життєдіяльність у певній системі цінностей, яка репрезентує людині дійсність відповідно до її потреб і, особливо, відповідно до потреби у смисложиттєвій визначеності її буття, яка генералізує свідому мотивацію людської діяльності.

Розуміння цінності, яке характеризує її з позиції інтенціональної смислопокладаючої активності людської свідомості як такої (трансцендентальної свідомості або трансцендентальної суб’єктивності), можна номінувати “феноменологічним”, а, з огляду на ціннісну детермінацію людського життя й діяльності, також і “суб’єктивним”. Феноменологічне розуміння цінності вказує на те, що цінність є основоположною інстанцією людського буття, його головним атрибутом. Людина завжди така, які її цінності, і ціннісне відношення до дійсності є справді людським способом життєдіяльності.

“Семантичний вимір” людського буття, який має ціннісно-світотглядний (або смисложиттєвий) характер і є автентичним самій сутності людини як суб’єкта свідомості, у своєму адекватному вигляді і стані розгортається саме у сфері духовного життя. У цій сфері актуалізуються мотивуючі індивідуальну і суспільну свідомість людей культурні цінності та ідеї, що їх відображають, втілення яких у конструктивну діяльність людини створює і розвиває антропогенний світ культури. Цю сферу духовного життя людини, яка ініціює і стверджує базові цінності культури, слід вважати духовною культурою, щодо якої можна використовувати термін “культурна свідомість”.

При тому, що матеріальна культура має певну специфіку, вона значною мірою є породженням духовної культури, в усякому разі, ініційована нею, проявляючись у соціальній сфері людської жит-

тедіяльності через техніку, технологію, господарсько-економічні організації тощо. Непроникних кордонів між духовною, матеріальною і соціальною підсистемами культури немає, усі вони утворюють її структурно-функціональну цілісність. Так, у своєму внутрішньому, інтерналістському вимірі (ментальній модальності) культура, як актуальна для людського співтовариства система цінностей або “аксіосфера” (М. Каган), в цілому духовна. У своєму зовнішньому, екстерналістському прояві і стані (матеріальній модальності) культура “матеріалізована” в артефактах, а також предметно проявляється в інтерсуб’єктивній системі суспільних взаємодій, у діяльності соціальних інститутів. При цьому духовна культура, виступаючи як універсальна культурна свідомість, визначає “систему культури” як світ людського буття. Духовна культура засвідчує собою пов’язаний з цінностями культурний зміст індивідуального і суспільного рівнів людської свідомості.

Духовне життя, проявляючи вищі – духовні потреби людини, узагальнено виражається в способах духовного освоєння світу, які, будучи головними напрямками розвитку духовної культури, являють собою основні її структурні формації: міфологію й релігію, мораль, філософію, мистецтво, науку. До найважливіших форм культури, пов’язаних з реалізацією відповідних духовних потреб людини, належать також системи виховання та освіти, які є основними способами соціокультурного успадкування. При цьому традиційні форми духовної культури: міф і релігія, мораль, філософія, мистецтво мають виражений світоглядний характер.

Це особливо стосується релігії (від лат. religio – святиня, благочестя), у якій світоглядна функція культури одержала своє граничне вираження, свою граничну акцентуацію. Завдяки своїй акцентованій світоглядній (або смисложиттєвій) змістовності й значимості релігія є найбільш показова форма духовної культури. Як пише американський культурний антрополог Д. Лі, “релігія завжди надає людині бачення її місця у світі, у її відношенні до самої людини й природи, до об’єктивної реальності і її обставин” [10, с. 162].

У своєму *розширеному*, тобто *надконфесійному визначенні* (протагоністами якого були багато видатних мислителів-гуманістів: Л. Толстой, А. Швейцер, Е. Фромм і ін.) *релігія являє собою систему світоглядних поглядів і уявлень, яка базується на визнанні абсолютних цінностей з їх абсолютною метафізичною засадою і містить вивірені моральні установки поведінки й діяльності, надаючи людині вищий ідеал для життєвого служіння*. Релігія

здійснює трансцендування (від лат. *transcendere* – переступати обмеження) смисложиттєвого плану людського буття, приводячи його у відповідність до утверджуваного нею абсолютного начала буття, яке персоніфікується теологічним ідеалом Бога (від грец. *theos* – бог); звідси – сотеріологічна ідея порятунку душі, особистісного начала людини для абсолютного буття. Перефразовуючи російського філософа А. Лосєва, релігію можна визначити як утвердження особистості у вічності буття. Це значить, що людина повинна співвіднести свою свідомість (своє “Я”, самість) із загальним масштабом світобудови. Вона повинна усвідомити, що у світобудові є щось абсолютне, тобто безумовне, вічне, стабільне й священне (у ціннісно-світоглядному плані), яке виступає гарантом смислового порядку буття, інакше людське життя може перетворитися в абсурдне існування, позбавлене будь-якого сенсу.

Ціннісно-світоглядна (або смисложиттєва) значимість релігії особливо помітна на прикладі світових або наднаціональних релігій – буддизму, християнства та ісламу. На їх основі сформувалися цілі культурно-історичні типи, які справляли й справляють визначальний вплив на становлення загальнолюдських, загальногуманістичних ціннісних норм культури – культурних універсалій (що особливо стосується християнства).

Віра (у релігійній її формі) як переконаність людини в наявності вищого, пов’язаного з духовністю й співпричетного її особистості смислового порядку буття, що втілюється в абсолютних цінностях, є найважливішою мотивацією культурного життя, культуротворення. Релігійна віра актуалізує у свідомості людини абсолютні або метафізичні цінності, які мають надутилітарний характер і яким властивий невичерпний смисложиттєвий зміст і значущість: Бог або Священне, істина, добро, краса, любов, справедливість, обов’язок, воля тощо. Такі цінності-цілі, у яких вбачається сенс і призначення людського буття, не вимагають обґрунтувань – вони мають значення самі по собі. Саме ці цінності є осередком людської духовності.

Без віри, яка передбачає інтенцію, прагнення до того, що є святым, що має абсолютну цінність, неможливі ніякі життєво-творчі звершення людини. Віра, як у її власне релігійній формації, так і в її ідеологічних пролонгаціях і модифікаціях, була і є найважливішою складовою культурно-орієнтованої життєдіяльності людини. Людина не може повноцінно існувати без віри в правоту й значущість свого світогляду, свого життєвого покликання. Навіть з точки зору

мислителів-атеїстів людина формує ідеальний образ Бога, уособлюючи в ньому свої особистісні якості, доведені до досконалості.

Відповідно до своєї ціннісно-світоглядної специфіки, релігія розкриває феномен людини і її буття з деонтологічної (від грец. *deontos* – належне) позиції. Справжню релігію, яка стимулює розвиток людської суб’єктивності і, відповідно, культури, варто розглядати як віруюче прагнення людини до вищого, метафізичного плану й порядку буття. Тим самим “надприродне”, як центральний елемент релігійного світогляду, конструюється в людській свідомості як ідеальна – метафізична модель світобудови. Віра в належне “надприродне” сприяє духовній актуалізації людського буття, піднімає його над повсякденністю, смислоорієнтує його на абсолютні цінності. Так, історія світової культури демонструє це віруюче прагнення людини до ментального моделювання світобудови з центральною віссю, що символізує можливість “піднятися в небеса”, “досягти Абсолюту”, наприклад: центральний стовп житлового приміщення, верхній отвір у наметі, жертвник, вівтар, храм із дзвіницею, собор з куполами, вежа тощо. Це прагнення знайшло своє пряме втілення в ціннісних абсолютах релігії, які створюють смисложиттєву “вертикаль” людського буття, формують життєву спрямованість людини до вічного, священного.

Сам термін “культура” етимологічно походить від слова “культ” (від лат. *cultus* – шанування), на що звертали увагу багато філософів, зокрема – М. Бердяєв, П. Флоренський та ін. Це вказує на особливу значущість релігії для культури, на її властиво релігійні засади. Так, П. Флоренський стверджував, що релігія й культура споріднені за духом, оскільки сутність релігії (як, власне, і культури) – це поєднання смислу й дійсності (що реалізується за допомогою цінності).

В аксіологічному плані релігія являє собою вивірену, стабільну систему ціннісної орієнтації з переважанням в ній вищих або метафізичних цінностей. Релігійна настановна свідомості, пов’язана з визнанням ціннісного абсолюту як вищого мірила всіх дійсних цінностей і похідних від них оцінок, багато в чому визначає цілісність ціннісно-світоглядної орієнтації індивідів і суспільства. Саме така настановна свідомості на ціннісний абсолют і похідну від нього ієрархію цінностей, що надає зміст усьому сущому, є той архетип, завдяки якому ініціюються й санкціонуються всі позитивні (позитивно значимі) цінності, тобто, власне цінності культури.

Як вираження ціннісного відношення до дійсності культура

багато в чому пов'язана з релігійним пієтетом перед цінностями й ідеалами, що радикально відрізняє її від нігілізму як заперечення безумовних цінностей. У цінностях завжди присутній момент, який підтримує їх зв'язок з релігією – і це момент віри як внутрішньої переконаності людини в правоті й непорушності цінностей, які вона сповідує. Тоді цінності здатні ефективно виконувати своє призначення – виступати орієнтирами, зразками й цілями для людського життя й діяльності. Відповідно до слів російського філософа І. Ільїна, “людина без віри взагалі не може жити, тому що віра є головне тяжіння людини, що визначає її життя, її погляди, її прагнення й вчинки” [4, с. 137]. Як зазначає І. Ільїн, “існує якийсь духовний закон, що володіє людським життям; відповідно до цього закону людина сама поступово уподібнюється тому, в що вона вірить” [4, с. 140].

Аксіологічним абсолютом, який утверджується релігією і виступає архетипом культурних цінностей, є “священне” (лат. *sacrum*). Це – першоджерело усвідомлення людиною універсального порядку буття, його ціннісного змісту. За твердженням М. Еліаде “в основі Світу лежить досвід осягнення священного, і навіть найбільш примітивна релігія – це, насамперед, онтологія” [18, с. 130]; також, за його словами: “значимий світ (а людина не може жити в “хаосі”) є результат діалектичного процесу, який можна визначити як прояв сакрального” [17, с. 15-16].

Священне – це той специфічний аксіологічний акцент, за допомогою якого людська свідомість у її релігійній настанові (орієнтованій на ціннісний абсолют буття, що і характеризується як священне) відрізняє предмети й ранжує цінності. М. Еліаде характеризує священне як основу релігії, міфу й, відповідно, культури. За його словами, “релігія й міф укорінені в людській природі й презентують себе в тому, що все значиме й важливе в житті, у тому числі й питання сенсу власного існування й свого місця у світі, людина сприймає через призму священного” [2, с. 184]. І хоча в різних культурах форми й способи прояву священного відрізняються, священне є ціннісною універсалиєю, властивою всім культурам. Тому Еліаде вважає, що людина ніколи не зможе позбутися релігійної поведінки й релігійна оцінка нею світобудови буде мати місце завжди.

М. Шелер підкреслює універсальне, загальнолюдське значення священного, його інтеграційну соціокультурну роль такими словами: “ніщо не об'єднує людські істоти так безпосередньо й тісно, як спільне поклоніння й шанування “святого”. І в першу чергу –

шанування “абсолютно” і “безкінечно святого”, безкінечно святої особистості – “божественного”. Цю цінність у принципі може “за-своїти” будь-хто тому, що вона найбільш неподільна. Якими б значними не були поділи серед людей, які були наслідком того, що фактично вважалося в історії “святим” (релігійні війни, конфесійні суперечки), проте уже в сутнісній інтенції “святого” міститься те, що поєднує й зв’язує. Всяка можливість поділу зв’язана тут тільки з його символами й техніками – а не з ним самим” [16, с. 312-313]. Не випадково, один із фундаторів соціології, французький вчений Е. Дюркгейм, вважав релігію основою соціальної інтеграції суспільства, основою розвитку культури й трансляції її цінностей від покоління до покоління.

У своїх чистих, найбільш адекватних проявах пієтет перед священним виступає у вигляді любові як такого подолання егоцентризму людського життя, яке дарує особистості смисложиттєву повноту справжнього буття й орієнтує на надання переваги вищим цінностям. Так, згідно з М. Шелером, любов визначає просування від нижчих цінностей до вищих, що розвиває особистість, і сам акт “надання переваги цінності” є любов, яка робить можливим народження в об’єкті вищих цінностей.

Властивий свідомості феноменологічний досвід священного і є релігійний досвід людини, а в граничному вираженні – її культурний досвід (досвід культурної життєдіяльності). Духовність у світлі релігії – це культивування вищих цінностей, засвідчуваних через архетип священного. Актуалізація вищих цінностей (у відповідному метафізичному світоглядному горизонті свідомості), яку здійснює релігія, характеризує її як головного провідника духовності й гуманності.

Релігія народилася з переваги духовного начала в людині, із шанування духовного начала як такого. Етимологія терміна “культура” – культивация, обробка – вказує на духовність людини, і релігія якраз і є культивуванням людського духу/духовності. Саме вищі (надутилітарні) цінності є свідченням людської духовності. Духовність (від лат. *spiritus* – дихання, подих) можна розуміти як таку світоглядну орієнтацію, у якій переважають вищі цінності, що мають для людини пріоритетне значення.

Духовність сприяє розвитку особистісного начала і якостей людини як суб’єкта культури, тобто здійснює персоніфікацію (від лат. *persona* – особистість) людини і її буття. Духовність є запорука повноти й цілісності людської суб’єктивності, вона засвідчує

творчо-конструктивний рівень ментальної активності свідомості. У сфері духовності акумулюються смислові зв'язки людини зі світом, відбувається формування і розвиток її особистості, споконвічне розгортання її творчого потенціалу. При цьому саме релігійно-обумовлена духовність (пов'язана зі світоглядною орієнтацією на вищі, абсолютні цінності) становить архетип культурного життя людини. За словами М. Еліаде “релігія робить існування “відкритим” до особливих цінностей, неминущих і всезагальних, що дозволяє людині піднятися над особистими життєвими проблемами й увійти в світ духовного” [18, с. 130]. Ця, властива релігії, тенденція утвердження вищих (над-утилітарних) цінностей, яка підносить свідомо-мотиваційний потенціал життя й діяльності людини над натуралістичною адаптивністю і над усякою наявною предметністю суцього, є головним культуроутворюючим началом.

Тим самим релігія як культурно-історична форма актуалізації вищих цінностей, причому навіть у повсякденності людського життя (з огляду на моральну змістовність релігії, яка має аксіологічно нормативний характер), є основа й первоначало духовності й духовної культури як ціннісно-світоглядного ядра всієї системи культури. Секуляризація культури здатна додати світську значущість базовим культурним цінностям і ідеалам, але вони завжди зберігають свій споконвічний релігійний зміст, звертання до якого сприяє відродженню духовних констант людського буття. Через ці, пов'язані з вищими цінностями й відтворювані через культуру (її духовну підсистему) константи духовного життя, відбувається базове формування людини як культурної істоти в її персоніфікованій цілісності. М. Еліаде стверджує: “Бути людиною – значить бути “релігійним”... “Цілісна людина” ніколи повністю не десакарлізується, і ми вправі сумніватися в тому, що повна десакарлізація взагалі можлива” [17, с. 16, 18].

Аксіологічне осмислення культури з позиції релігії (як ціннісної домінанти духовної культури) вказує на те, що оволодіння навколишнім світом ще не є культурою, хоча і є її неодмінною умовою. Освоювати світ – значить опановувати не тільки зовнішню, але й внутрішню, тобто людську природу, потенціал її сутнісних сил, на що здатна тільки людина. Культура – це та антропогенна сфера дійсності, котру перетворює людина, яка утверджує себе як людину, а точніше – як особистість; це та сфера, що являє собою об'єктивованій людиною світ цінностей. Російський філософ В. Ільїн пише: “Істинний людський світ є світ ціннісний, що кри-

талізується на стику суцього й належного, наявного й потрібного” [3, с. 4]. І цим істинним світом людини є культура, осягнення якої неможливе без виявлення сакрального змісту людського буття, тобто його релігійних основ, пов’язаних із вищими ціннісними запитамми, що актуалізують духовне життя індивіда й суспільства. Тому надто важливим є осмислення релігії саме з культурологічної позиції, оскільки релігія має месіанський мотиваційний потенціал для культурного життя й діяльності; так, можна відзначити значення християнства для європейської культури, значення ісламу для арабо-мусульманської культури або, приміром, значення хрещення Київської Русі для української культури.

Наявність у людини вищих цінностей – “цінностей духу” – означає її справжні, духовні потреби як трансцендуюче “посилання” її буття, у яких знаходять відображення зобов’язання людини перед світом і собою, які реалізуються в культурі й за її посередництвом. І до цих головних мета-потреб людини як людини, тобто культурної істоти (Homo Cultures), варто віднести знаходження того, що піднімає дух, що персоніфікує смисл життя людини, її творчу реалізацію на цій ціннісній основі. Така кореляція потреб, при належному їх усвідомленні й втіленні, робить людське буття справжнім і повноцінним, автентичним своєму культуротворчому покликанню. Відповідно до цього культуру можна охарактеризувати як ціннісне й, обумовлене ним, свідомо-творче виявлення і реалізацію потенціалу сутнісних сил людської природи, які спрямовані на універсальне освоєння світу і створення можливостей розвитку й удосконалення самої людської особистості. Культура, як об’єктивоване ціннісне відношення людини до доступної їй дійсності, є хронотоп, “місце-розвиток” людського буття у світі. Відповідно до слів М. Поповича, “культура являє собою сферу життєдіяльності людини, у якій вона причетна до цінностей” [11, с. 158]. У свою чергу С. Кримський відзначає, що людський світ культури конституційований як “ціннісно-смісловий універсум” [8, с. 14].

Будучи світом актуальних, загальнозначущих цінностей, культура не обмежується окремими галузями життєдіяльності індивіда й суспільства, а охоплює й обумовлює всі сторони людського буття, надаючи їм певну ціннісно-світоглядну спрямованість. Треба відзначити, що для культури, на відміну від суспільства, є недостатнім функціональний підхід до людини. Культурне розуміння передбачає не функціональне, а сутнісне, персоніфіковане трактування людини як особистості, відповідно до якого вона не просто

сукупність соціальних функцій і ролей, а інтегральне вираження сутнісних сил людської природи з позиції об'єктивації їх творчого потенціалу. Тому Ф. Лазарев, характеризуючи світ культури як “універсальну за своїми граничними підставами сферу людського буття” [9, с. 3], відзначає, що “сама культура, а не соціум є справжня обитель Homo Sapiens, споконовічний простір вироблення людського в людині” [9, с. 3].

Висновки. Таким чином, аксіологічна інтерпретація культури з позиції її релігійних засад, а точніше – вищих, метафізичних цінностей, які є духовно-світоглядними константами людини і її персоніфікованого буття, дозволяє констатувати, що саме культура як обумовлена цінностями свідомо–творча модальність людської життєдіяльності являє собою автентичність людського буття у світі, його оптимальний і разом з тим нормальний стан, який сприяє історичному розвитку й онтологізації сутнісних сил природи людини, потенціалу її суб'єктивності. Таке розуміння людини і її буття слід визначити як культуроцентристське, вважаючи його найбільш адекватним трактуванням гуманістичного світогляду.

Література:

1. Бердяев Н. А. Смысл творчества: Опыт оправдания человека / Н. А. Бердяев. – М.: АСТ, 2007. – 668 с.
2. Гатальска С. М. Філософія культури: Підручник / С. М. Гатальска. – К.: Либідь, 2005. – 328 с.
3. Ильин В. В. Аксиология / В. В. Ильин. – М.: МГУ, 2005. – 216 с.
4. Ильин И. А. Путь к очевидности / И. А. Ильин. – М.: Республика, 1993. – 431 с.
5. Каган М. С. Философия культуры / М. С. Каган. – СПб: Петрополис, 1996. – 416 с.
6. Каган М. С. Философская теория ценности / М. С. Каган. – СПб.: Петрополис, 1997. – 205 с.
7. Crafo R. H. Cultural Anthropology / R. H. Crafo. – McGraw-Hill, 1999. – 549 p.
8. Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії / С. Б. Кримський. – К.: Києво-Могилянська академія, 2008. – 367 с.
9. Лазарев Ф. В. Вселенная культуры: стратегемы и ценности / Ф. В. Лазарев, Брюс А. Литтл. – Симферополь: СОНАТ, 2005. – 192 с.
10. Lee D. Freedom and Culture / D. Lee. – A spectrum book, Prentice-Hall, Inc., 1959. – 182 p.
11. Попович М. В. Рациональність і виміри людського буття / Попович М. В. – К.: Сфера, 1997. – 290 с.

12. Риккерт Г. Философия жизни: Пер. с нем. / Г. Риккерт. – М.: АСТ, 2000. – 240 с.
13. Флоренский П. А. Вопросы религиозного самопознания / П. А. Флоренский. – М.: АСТ, 2004. – 235 с.
14. Франкл В. Э. Человек в поисках смысла: Сборник: Пер. с англ. и нем. / В. Э. Франкл. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
15. Шевнюк О. Л. Культурологія: Навчальний посібник / О. Л. Шевнюк. – К.: Знання-Прес, 2007. – 353 с.
16. Шелер М. Формализм в этике и материальная этика ценностей / М. Шелер // Избранные произведения: Пер. с нем. – М.: Гнозис, 1994. – С. 259-338.
17. Элиаде М. Ностальгия по истокам / М. Элиаде. – М.: Институт общегуманитарных исследований, 2006. – 216 с.
18. Элиаде М. Священное и мирское: Пер. с фр. / М. Элиаде. – М.: МГУ, 1994. – 144 с.

Рецензент – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії й психології Донецького державного університету управління **В. Й. Огородник**